

Teresa Pluskota

Leksyka religijna w nazewnictwie miejscowym woj. kijowskiego i czernihowskiego w XVII i XVIII wieku

Acta Polono-Ruthenica 13, 457-468

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Teresa Pluskota
Bydgoszcz

Leksyka religijna w nazewnictwie miejscowym woj. kijowskiego i czernihowskiego w XVII i XVIII wieku

Złożona sytuacja historyczna, religijna i językowa na dawnym obszarze Ukrainy na przestrzeni wielu stuleci spowodowała, że pewne zjawiska znalazły odbicie także w toponimii. Kijowszczyzna znalazła się w strefie bezpośrednich wpływów polskich po przyłączeniu ziem ukraińskich do Korony w wyniku unii lubelskiej. Wcześniej, w XV stuleciu, przekształcona już została w województwo. Po wznowieniu metropolii kijowskiej w końcu XV w. zwierzchnikami Cerkwi prawosławnej Rusi byli metropolici kijowscy. Kijów został głównym ośrodkiem życia religijnego, ale rezydencją biskupów był Nowogródek¹. W woj. kijowskim od XV w. szerzył się też obrządek łaciński, a proces ten stopniowo nasilał się w kolejnych wiekach. W połowie XVII w. prawobrzeżna Ukraina dostała się pod wpływ Moskwy, na pozostałym obszarze Kijowszczyzny panowanie Rzeczypospolitej trwało do 1794 r.²

Mimo pewnych związków historycznych z Rusią Kijowską drugiego wybranego obszaru – Czernihowszczyzny – już od XIV w. różne były losy obu tych ziem. Nieustannie zmieniała się tu przynależność polityczna: po panowaniu litewskim w XIV i XV stuleciu w kolejnych wiekach ziemia czernihowska znajdowała się pod zwierzchnictwem Moskwy, potem krótki okres panowania Rzeczypospolitej w XVII w. (utworzone zostało wówczas woj. czernihowskie) i powrót do Rosji w wyniku przyłączenia do niej lewobrzeżnej Ukrainy³. Po założeniu w XV w. struktur Kościoła prawosławnego na Litwie powstało biskupstwo czernihowskie z metropolitą kijowskim na czele. Na początku XVI w. diecezja czernihowska przyłączona została do metropolii moskiewskiej⁴.

W związku z tak złożoną historią w toponimii Ukrainy zauważyć można również wpływy litewskie i białoruskie, zwłaszcza w nazewnictwie miejscowym

¹ K. Chodynicki, *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, s. 73.

² W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Warszawa 1990, s. 141 i 202.

³ Ibidem, s. 159.

⁴ L. Bieńkowski, *Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce*, [w:] *Kościół w Polsce*, t. 2, Kraków 1970, s. 795.

Podlasia. Na badanym obszarze są one jednak niewielkie, a wpływy języka polskiego łączą się z wpływami Kościoła katolickiego, stąd ze względu na temat artykułu częściej je podkreślam. W artykule dotyczącym nazewnictwa miejscowego Czernihowszczyzny⁵ wskazałam już na pewne osobliwości toponimii tego obszaru (np. związki z rosyjskim nazewnictwem) oraz specyfikę form imiennych. Zainteresowało mnie, jak funkcjonowanie struktury Cerkwi, a potem Kościoła znajduje odbicie w toponimii i czy zauważalne są różnice w nazewnictwie ze względu na dłuższe i intensywniejsze wpływy polskie na Kijowszczyźnie, zwłaszcza po włączeniu Wołynia, woj. kijowskiego i braclawskiego do Korony w wyniku unii lubelskiej. Interesujące są zwłaszcza wpływy Kościoła katolickiego i języka polskiego w XVII i XVIII stuleciu, gdy były one bezpośrednie i nasilone.

Materiał pochodzi z różnych źródeł: ukraińskich i polskich, publikowanych i niepublikowanych. Ze względu na liczne warianty zapisu i niejednorodność w XVII w. pisownię, zachowuję źródłowy zapis toponimu, pozostawiając tam, gdzie nie ma jednoznaczności, również formę przypadków zależnych. Chciałabym podkreślić, że również w niektórych ukraińskich źródłach niejednokrotnie występują zapisy polskie; sporządzający dokument płynnie przechodzi od języka ukraińskiego do polskiego czy łacińskiego. Początek dokumentu może być ukraiński, następna strona jest już polska, czasami wstawiane są teksty łacińskie lub obocznie występują fragmenty łacińskie i ukraińskie. Gdy dodamy do tego nieustabilizowaną ortografię, to zwiększa się jeszcze trudność interpretacji cech.

Przeanalizuję problem leksyki religijnej w toponimii badanego okresu, uwzględniając apelatywa, nazwy cerkwi, a następnie najczęściej występujące imiona chrześcijańskie. Zacznę od leksyki związanej z Cerkwią prawosławną, aby pokazać wpływy polskie w słownictwie rodzimym, następnie spróbuję określić leksykę związaną z Kościołem katolickim. O terminologii chrześcijańskiej na Kresach Wschodnich pisał Władysław Makarski, odnotowując obecność Kościoła katolickiego w wielu nazwach obiektów sakralnych i w toponimii⁶. W niniejszym opracowaniu chcę zwrócić uwagę na leksykę obu obrządków, uwzględniając różnice w jej użyciu na badanym obszarze.

Apelatywna leksyka religijna odzwierciedlona jest w nazewnictwie miejscowym na całym obszarze ukraińskim, ale w porównaniu z ziemią halicką i lwowską w toponimii Kijowszczyzny i Czernihowszczyzny używana jest rzadziej. Należy

⁵ T. Pluskota, *Nazwy miejscowe Czernihowszczyzny w XVII i XVIII wieku na tle toponimii ziem sąsiednich*, "Linguistica Bidgostiana", Bydgoszcz 2004, s. 135–145.

⁶ W. Makarski, *Elementy chrześcijańskie w toponimii i w nazwach obiektów sakralnych na kresach wschodnich (zarys problematyki)*, [w:] Z. Leszczyński (red.), *Czterechsetlecie Unii Brzeskiej. Zagadnienia języka religijnego*, Lublin 1998, s. 137–155.

jednak podkreślić, że występuje ona w wielu nazwach miejscowych. Z prawosławnymi *cerkiew*, *pop*, *monaster*, *černec*’ związane są np. w pow. ostrzańskim *Czerkowiszce* z XVII w., *Cerkowie* w pow. radomyskim, a *Biła Cerkiew*’ – miasteczko w pow. wasilkowskim – tylko w XVII i XVIII w. notowane jest w kilkunastu wariantach. Są tu więc formy ze staroukraińskim *ь* (*ě*), z jego polską i ukraińską realizacją w przymiotniku, różne końcówki dopełniacza, ortografia na miarę XVII w. (z zapisami łącznymi i rozdzielnymi), podwójnym *l*, mieszanym *c* i *cz* itp.; nazwa może mieć formę zestawienia częściej występującego w źródłach ukraińskich oraz złożenia lub zrostu występującego przede wszystkim w źródłach polskich, por.: *Bialacerkiew*, [MK]⁷: *Białocerkiew* 1649, 1652, op. *Bialacerkiew* 1646 i w dopełniaczu: *Белое-Церкви* 1589, [MK]: *Białocerkwi* 1661 [Sig5], *Białocerkwi*, *Białeży Cerkwi* 1684, *Białeży Cerkwi* 1669, podobnie w XVIII w.: *Bialacerkiew/Białocerkiew* i w dopełniaczu: *Białocerkwie*, *Białejcerkwi*, *Białocerkwie*, *Białej-Cerkwi*. Kolejnym analizowanym leksemem jest *pop* – bardzo szeroko przedstawiany w nazewnictwie, chciałabym jednak wyjaśnić dwie kwestie:

1) *cerkiew* była wprawdzie używana i w Polsce do ok. XV w. na oznaczenie kościoła⁸, *pop* oznaczał nie tylko kapłana Kościoła wschodniego⁹, ale na obszarze Kijowszczyzny i Czernihowszczyzny oba leksemy mają zapewne rodzime pochodzenie;

2) jeśli idzie o nazwy z rdzeniem *pop*, to niektóre z nich tylko pośrednio były utworzone od apelatywu, pośrednio – od przezwiska bądź nazwiska podobnego typu, zwłaszcza te z suf. *-k*. *Pop*, *Popko*, *Popek*, *Popowa* – to odnotowywane często nazwiska na Kresach Wschodnich¹⁰.

Ilustracją wymienionych apelatywów są następujące przykłady toponimów: [Ż21] *Popowczy* 1616, *Popowce* 1622, *Popowice* 1636 w starostwie lubeckim, *Popowcami* Instr. 1659 [MK] w starostwie perejaśławskim, *Popowiczy/Popowcze* [Arch7] – sioła należące do zamku żytomierskiego, *Popowka* 1765 [Ldk] w pow. białocerkiewskim, 1770 [Pert], *Popowo* 1622 [Ż21] z pow. czerkaskiego, *Popow-Róg* w starostwie zwinogradzkim. W nazwach z danym elementem odnotowano polski suf. *-ice* w nazwie (*Popowice*) i polską ortografię w nazwie *Popow-Róg*.

⁷ Źródło, z którego wyekscerpowano daną formę, podaję w kwadratowych nawiasach, zwykle za toponimem, poprzedza je rok zapisu; przed nazwą miejscową źródło notowane jest wówczas, gdy odnosi się do kilku odnotowanych dat. Spis najważniejszych źródeł przedstawiam na końcu artykułu.

⁸ S. Urbańczyk (red.), *Słownik staropolski*, t. I-, Kraków 1953-.

⁹ M. Karpluk, *Z polsko-ruskich związków językowych. Słownictwo cerkiewne w polszczyźnie XVI wieku*, Warszawa 1996, s. 41.

¹⁰ W. Taszycki (red.), *Słownik staropolskich nazw osobowych*, t. I-VI, t. VII (Suplement) oprac. przez M. Malec, Wrocław 1965–1987.

Warto zwrócić uwagę na oboczności w tej grupie formantu *-icze* i *-ce*, np. *Popowiczyl/Popowcze* oraz zachowanie suf. *-cy* jako przejaw dawnej formy biernika liczby mnogiej – toponim utworzony został od nazwy mieszkanców.

Monaster jako kolejny element słownictwa religijnego, występujący w staropolszczyźnie w różnych wariantach, zachował tę mozaikę i w toponimii: *monaster*, *manaster*, *monastyr*, *monasterz*¹¹, stąd: *Manasteryszcze*, *Monasteryszcze*, *Monasterzyc*, *Manastyretek*, ten ostatni z sufiksem polskim (lub polskie zapożyczenie). *Čer nec* ‘mnich’ zapisano w kilku nazwach obu województw: *Чернетчина*, *Чернечая Слобода*/*Czerneczia Słoboda*, *Czerneczia Grobla*.

Droga *czarta*, tzn. jego ukraińskiej formy *czort*, do toponimii prowadzi przez mikrotoponimię. Te przeanalizowane przeze mnie nazwy wyraźnie do niej nawiązują, są zapewne przeniesieniem nazwy obiektu geograficznego, moczarowatego, nieprzyjaznego, oddalonego, niezamieszkałego miejsca, zostają nawet elementy określone, aby wskazać na cechę terenu, por. nazwy z obu ziem: *Czortoleszczyzna*, dolina *Czortowa*, *Чертопузу*, *Чертопеўка* i in., rzadziej zapisywane w polskim wariantcie: *Czartoryka*, *Czartowszczyzna*. Wyjątkiem są tu odprzezwickowe chyba nazwy typu *Czortylowicze*, *Чертовичи*, które pośrednio mają odniesienie do omawianego apelatywu. Do „czartowskich” toponimów nawiązują toponimy z apelatywem *bies*, np. nazwa dóbr kościelnych *Bisowa*, odnotowana też jako *Bisowa Baba*.

W grupie religijnych apelatywów nie ma większych różnic i w toponimii Czernihowszczyzny, oprócz wspomnianych wyżej form zapisałam tu niezbyt liczne przykłady nazw miejscowych: *Cerkownyj*, *Apostolówka*/*Апостоловка*, *Półwa Monaster*; częściej notowane są toponimy z *popem*: *Popowa Słoboda* 1770 [Pert], *Popowka* 1639 [MK], 1770 [Pert]; *Popow*, *Popowiczew* [Pert]. Ten ostatni przykład potwierdza odnazwiskowe pochodzenie – *Popowicza* notuje *Słownik staropolskich nazw osobowych* na Kresach Południowo-Wschodnich.

Rzadko notowane są inne nazwy: *Diakowce* 1684 [Arch3] – wieś zadnieprzańska,

Krzyżce z 1607 r., *Chrestowskie* 1622 [Ż21] w pow. lubeckim (nazwa może być też odimienna), *Хреуцатук* w XVIII w.; *Minijki* mogą pochodzić od ap. *minieja* ‘księga liturgiczna w Kościele prawosławnym’, a *Pohreby* lub *Pogrzeby* ze znaczeniem ‘grobowiec, mogiła, grób’ wskazują na taką cechę obszaru, zaś *Proskuryński* (pośrednio od nazwy chleba liturgicznego używanego w Cerkwi) wydaje się być utworzony od antroponimu, podobnie *Mnischowa*/*Mniszchowa* 1765 [Ldk] w starostwie białocerkiewskim. Z kolei *Swiatockoie*, *Spasskoe*, *посадъ Свяцкая* to zapisy zaimkowych form przymiotników.

¹¹ M. Karpluk, op. cit., s. 16.

Późne kształtowanie się struktur Kościoła katolickiego i krótki okres panowania Rzeczypospolitej na wschodniej Ukrainie spowodowały, że do toponimii weszły pojedyncze apelatywa związane z Kościołem katolickim: w woj. kijowskim: *biskup, kościół, chrześcijanie*, woj. czernihowskim: *oltarz*, por.: *Biskupi koniec, Biskupszczyzna/ Biskupowszczyzna* (dobra biskupów kijowskich położone po lewej stronie rzeki Rosi), *Oltarz* to nazwy z XVII w., *Kascioł* i *Chrzesciany* dołączyły do nich w XVIII stuleciu. Z innych religii notuję tylko sporadyczne leksemy, por. *Meczetna* w woj. kijowskim.

Od nazw cerkwi w Czernihowszczyźnie pochodzą toponimy: *Bohorodycka, Borysohlebowka, Слобода Петропавловская, Монастырь Петропавловской, Spasskoe, Snackoe* (w pow. głuchowskim i sośnickim), a w woj. kijowskim: *Trójceki, Spaskie Pole, Woskresieńczyzna* (sioło Monasteru Piecherskiego).

Zupełnie inna sytuacja występuje w imionach chrześcijańskich, które posłużyły do tworzenia wielu nazw miejscowych i temu zagadnieniu poświęciłam odrębny artykuł¹². XVII w. to też kontynuacja toponimii staroruskiej, która zachowała m.in. bogaty system imiennicy. Analizując cały obszar ukraiński i pogranicze polsko-ukraińskie w trzech wiekach, mogłam tylko zasygnalizować pewne tendencje, pokazać współistnienie i wzajemne wpływy systemów. Ze względu na bardzo bogaty repertuar prawosławnych form wybrałam do analizy kilka imion najczęściej występujących w toponimii każdego obszaru. Chciałabym pokazać wpływy języka polskiego, a następnie udział imion chrześcijańskich w wariacie polskim w toponimii badanego obszaru.

Porównanie systemów imienniczych w woj. czernihowskim i kijowskim pokazało pewne różnice. W Kijowszczyźnie imiona notowane są w różnych formach hipokorystycznych, przeważnie utworzonych od tzw. wariantu narodowego imion. Powstają więc grupy nazw miejscowych z podobnym rdzeniem. Chcę jednak podkreślić, że te różnice wynikają też z osobliwości systemu nazewniczego Kijowszczyzny, ze zmian zachodzących w toponimii, np. z dużego udziału nazw rodowych w nazewnictwie z produktywnym w języku staroukraińskim suf. *-k-* (np. *Stepanky*) i niskiej częstotliwości tego typu nazw w Czernihowszczyźnie. O aktywności grupy może świadczyć zastępowanie nieproduktywnych już w XVII w. nazw patronimicznych nazwami odrodowymi, por. *Denysowicze* i *Denesze*. Na ziemi czernihowskiej wyższy jest z kolei w XVIII w. współczynnik nazw dzierzawczych z suf. *-ka*. W woj. kijowskim kilkanaście nazw miejscowych z wieloma różnorodnymi formami pochodnymi imienia zanotowałam dla imion: *Petro, Wasyl,*

¹² T. Pluskota, *Imiona chrześcijańskie w nazewnictwie miejscowym ziem ruskich Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*, SFPiS 36, Warszawa 2000, s. 219–231.

Iwan, przy czym dla *Iwana* warianty słowotwórcze tworzone częściej od pełnej wersji imienia: *Ivan*, *Ivanko*, *Ivanyszczce* (ta forma często przyjmowana była przez duchownych, a nazwa określa sioło monasterskie). Użycie wymienionych form pokazują toponimy: *IwanHorodyszczce* 1770 [Pert], *Iwaniszczewicze* 1616 [Arch6], *Iwanki* 1770 [Pert], *Iwankowa* G. 1683 pusta wieś, *Iwankow* 1620, 1636 w starostwie kaniowskim, *Iwankowa* 1687, 1765 [Ldk], 1770 [Pert], *Іваньковці* [Ż20]; *Iwankowycze*, *Івановичи* 1618 [Arch3], żyt¹³; *Iwankowice* 1770 [Pert]. Od skróconego rdzenia *Wachuta* odnotowano: *Wachudince* urocz. 1659 [MK] i *Wachutyńce* 1765 [Ldk] w starostwie bohusławskim, *Wachutyńce* 1789 [Is] oraz nazwa uroczyska w tymże starostwie: *Wachatynów* 1665. Nie mam w nazewnictwie miejscowym woj. kijowskiego formy *Van*, występującego w nazwach na pozostałym obszarze.

Z kolei od niektórych imion hipokoristika mogą być utworzone od pełnej i od skróconej formy: por.: *Petro*: *Ped*, *Petrjocha*, *Petryk*, *Petruszko*, np.: *Пединовки* G. 1766 [Arch2], *Пединки* 1685 [Arch7], *Petriochowce* [ASK46], *Петрушковці* 1585 [Arch7], *Petryki* 1770 [Pert], *Petrykowka*, *Petrykowskie* 1765 [Ldk], zwinogr, *Petrykowka* 1789 [Is], *Pietruszki*, 1765 [Ldk], skors, [Arch6], 1622 [Ż21], bcerk. Od *Wasyla* mamy: *Vasylo*, *Vasjuta*, *Vas'ko* i *Vasko*: *Wasilkow* 1659 [MK]; *Василькове* Loc. 1768 [Arch6], *Wasilowka* 1684 [Arch6], *Árñeîâöü* 1647, [Ż21]; *Waskowcy*, *Waskowce*, *Waśkowcach* Loc. 1622, *Wasylówka*, *Wasilowka* 1629 [Ż20]; *Rohosterskie* albo *Wasilowczyzna* 1659, *Wasiutince* 1659, *Waśkowiczach* Loc. 1791, *Waśkowicze* 1712 [Arch4].

Cały szereg imion ma od 5 do 10 reprezentacji w toponimii, np. *Andrij* w formie *Andrus*, *Andruszko*. Są tu: *Andruszki* [Arch6] i *Andrusowska* [Arch6] w powiecie owruckim; *Andruszowska* 1765 [Ldk] w starostwie czechryńskim, *Andryłowka* 1770 [Pert]. Dla *Fedora* toponimia zachowała formy: *Fediuk*/*Fediuch*, *Fedyn*, np.: *Fediukowka* 1765 [Ldk], *Fiediukowka*, *Fieduchowka* 1766 [Ldk] w starostwie białocerkiewskim, *Fedorowa* G. 1640 [MK], 1691 [Arch6], *Fedynowce* 1791 [Arch6] w pow. owruckim; *Fedorow* 1770 [Pert], *Федорово* w pow. czarnobyłskim. Nazwy *Michałki* 1581 [Ż20], kij, *Michajłow* 1622 [Ż21], sowr, *Michajłowo horodyszczce* 1622 [Ż21], bcerk, *Michajłówki* G. 1712 [Arch4], *Michałowka* 1770 [Pert] zachowały formy imienne: *Mychajło*, *Michał*, *Mychalko*. *Hrehor*, *Hryhor* i *Hryn* reprezentują *Hryhorija* w nazwach miejscowych woj. kijowskiego: *Hrehorow* 1616 [Arch6], kan, *Hryhorow* 1640 [MK] za Dnieprem, *Hrehorówki* G. 1751 [Arch6], *Hrehorowka* 1765 [Ldk], 1789 [Is], *Chreborowka*,

¹³ Tam, gdzie to możliwe, podaję przynależność nazwy miejscowej do określonej jednostki administracyjnej, stosując przy niektórych nazwach skróty powiatu lub starostwa, w którym leży miejscowość, zob. spis skrótów.

sbcerk, *Hrynce* [Arch3]. *Matys*, *Matjaš*, *Matvij* notowane są w toponimach: *Matiaszow* 1770 [Pert], [Ldk]: *Matiaszowka* 1765, sbcerk, *Matiuszowka* 1766, *Matyjarzowka* 1774, [Ldk]: *Matiusze* 1765, sbcerk, *Matyusze* 1766, *Matwiecka* 1770 [Pert], *Matwiiowicze/Matwiiowce*, *Matwijowka* [Ldk]: 1765, kan, boh, 1769, 1789, *Matysin* kij, 1770 [Pert]. Kolejnym przykładem imienia o dużej częstotliwości w toponimii jest *Stefan* i jego formy pochodne: *Stec'*, *Stepanko*, *Stepko*: *Steczanki*, *Steczance* Loc. 1694 [Arch3] i 1702, *Stepanówka* 1688 [Arch3] w pow. owruckim, *Stepance wielkie*, *Stepance małe* w pow. kaniowskim [Ldk]: 1765, 1789 [Is], *Stepanczy* 1636 [Ż21]; *Stepance* 1770 [Pert], *Stepanki* 1765, *Stepanowce* Loc. 1703 [Arch3] w pow. żytomierskim, *Stepkowa*, *Stepkowka* 1664 [Sig8], *Стенупинцы* 1585 [Arch7] w pow. kijowskim.

W wymienionej grupie imion wpływ języka polskiego ogranicza się do zapisu miękkich *ś*, *ń*, np. *Staskowka*, rzadsze są tu warianty nazw typu *Filipówka* i *Pilipówka*. Nie biorę pod uwagę różnic dotyczących miękkości spółgłosek zapisywanej jako *i* po spółgłoskach, ponieważ w XVII w. mieszanie *i* i *y* to cecha wielu dokumentów.

W Czernihowszczyźnie imion, które zaistniały jako baza słowotwórcza toponimów, jest ok. 100. Są podobne grupy nazw, ale gniazd toponimicznych z określonym imieniem jest znacznie mniej – związane jest to też z mniejszą liczbą zapisów całego nazewnictwa. *Petro Wasyl*, *Hryhorij*, *Andrij*, *Jakow* to najczęstsze imiona, poza tym *Antona* zapisano tylko w formie neutralnej: *Антоновичи*, [TM], cz, *Антоновка* [TM], st. Imiona oprócz pełnej formy zilustrowane są hipokoristykami: *Petro* jako *Petrusza*, *Petruszko*, *Petrysz*, *Petrušča*. Toponimy *Petruszyn* 1659 [Sig], *Petriszewo* albo *Tiraskow* 1633 [MK], *Pietryscowa* 1623 [MK], *Pietruszczy* [Sig12] występują przede wszystkim w pow. nowgorodsko-siewierskim; *Wasyl*, *Wasylenko*, *Was'ko* notowane są w toponimach: *Wasków* 1649 [MK], *Wasilenkow* 1770 [Pert], *Wasylewka*, *Васильевка*, 18w. [TM], st, *Wasilowka* 1770 [Pert], st, *Василіовка* [TM]. Imiona *Hryhorij* oraz *Hryd'*, *Hryń* odzwierciedlone zostały w nazwach miejscowych: *Гриденки* [TM], st, *Григорьевскъ* [TM], st, *Гриневка* [TM], st, *Гриневскъ* [TM], st, *Гриневъ* [TM], st. Imię *Andrij* zapisano przede wszystkim w neutralnej formie: *Andrejewka* 1770 [Pert], 18 w.: *Андрьевка* [TM], cz, *Андрьевка* [TM], sos, *Andrewka* 1770 [Pert].

Z kolei pełną formę imienia i jedną lub dwie formy hipokorystyczne, przeważnie z typowym dla staroukraińskich form hipokorystycznych suf. *-ko*, *-ško*, zanotowałam w całym szeregu imion. Zilustruję ich użycie kilkoma przykładami toponimii: *Aleksandr*, *Danyło*, *Jakow*, *Sawa*, *Stepan*, *Taras* notowane są w nazwach miejscowych: *Aleksandrowka* 1659 [Sig]; 1770 [Pert], *Александровка* [TM], sos, *Александровка* [TM], cz, *Sachnowka* 17 w., *Danilowcy* 1770 [Pert];

Daniłowo 1616 [Ż21], skors, *Даниловка* [TM], sos, *Даничи* [TM], cz; *Iakowa* 1770 [Pert], st, [MK]: *Jakołowice* 1629, *Jakowlewice* 1639, 1649, *Jakowlewicze* 1644, *Iakowska*; *Sawenki* [Sig12], [MK] 1651, n-s, [MK]: *Sawianka* 1642, *Sawionka* 1645; *Sawincy* 1770 [Pert], *Sawinskiej* 1770 [Pert]; *Tarasowka* 1770 [Pert], st, *Tarasowskaho* 1770 [Pert], *Taraszkowa* 1770 [Pert] st.

Polonizacja zapisów w źródłach polskich dotyczy różnych zjawisk, np. zastępowania elementów fonetycznych czy słowotwórczych cechami polskimi, np. miękkie *c'* i suf. *-izna* w zapisach polskich występują czasami obok wariantu z twardym *t* i suf. *-ina* w zapisach cyrylicą, np. w omawianej grupie *Kosciukowszczyzna* 1616, *Kościukowczyzna* 1622, *Костюковищина*, a polskie *g* notowane jest obocznie z ukraińskim *h*, por. *Pohreby* i *Pogrzeby*. Niekiedy następuje łączenie dubletów nazw w formie nazwy podwójnej: *Pohreby* vel *Pogrzeby*, *Janow Nowy* vel *Nowy Janow*. Wpływy polskie zauważyć można w spolszczonych formach imienia i w tzw. nowych jakościach, hybrydach językowych, o czym już wspominałam, np. w łączeniu elementów obu języków w jednej nazwie, por. *Woskreseńszczyzna*, *Jakowlewice* z rdzeniem ukraińskim i sufiksem polskim. Co ciekawe, formy odimienne zachowały nawet wahania sufiksów: *-ovka* i *-evka* po spółgłoskach miękkich: *Vasiliewka* i *Vasyliowka*.

Polski system imiennicy zachował się w toponimach w neutralnej, pełnej formie. W Czernihowszczyźnie odnotowałam kilka imion: *Filip*, *Jakub*, *Klimas*, *Łukasz*, *Sebastian* odzwierciedlonych w nazwach z XVII w.: *Filipowka* alias Smolec, *Sebestyanowicze* oraz *Jakuby*, *Klimasow*, *Łukaszewska*, *Якубовка* z XVIII w. Wyjątkiem są hipokorystyczne formy *Janeczki* i *Staśko* w nazwach miejscowych: *Janeczki*, *Staśkowka*, które mogą być też spolszczonymi formami ukraińskiej formy imion *Stas'*, *Janec'*, a *Szczepowcze* z powiatu czernihowskiego nie muszą być nazwą odimienne.

W Kijowszczyźnie repertuar polskich imion jest trochę bogatszy: *Felicjan*, *Filip*, *Grzegorz*, *Leon*, *Marcin*, *Mikłasz*, *Marian*, *Szczęsny*, *Teodor*. Mamy więc: *Felicianowicze*, *Filipówka* 1622 [Ż21], 1765 [Ldk], 1766 [Ldk], bcerk, *Grzegorzynce* 1638 [MK], *Leonowka*, *Marcinowicze* 1581 [Ż20], kij, *Maryaniówka* 1602, *Mikłaszowka* 1638 [MK]; *Tedorówka*, *Щенцовки*; w XVIII w. dochodzą jeszcze imiona: *Albin*, *Bogdan*, *Józef*, *Kazimierz*, *Maciej*, *Seweryn*, *Teodor*, *Tomasz*, *Wincenty*, *Władysław*, *Zygmunt* odnotowane w toponimach na całym obszarze Kijowszczyzny, por.: *Albinowka* 1789 [Is], 1763, żyt, *Bogdany* 1770 [Pert], *Filipówka*, *Filipowicze*, *Jozefowka* 1774, *Kazimirowka* 1765 [Ldk], sroman, *Kazimirowka* 1789, *Klimaszówka* SG, swobodę *Maryanówkę* Acc. 1767 [Arch5], żyt, 1600 [Arch6], *Мацьєвка* [TM], prił, *Sewerynowka* 1765 [Ldk], sbcerk, 1770 [Pert], *Tomaszowka*, *Wincentowka* 1765 [ASK46: 3], odłączona od sbcerk, 1770

[Pert], *Władysławow* alias Czornodub, m. *Владиславова* alias *Чорнодуба* G. 1648 [DokU: 15], osada za Dnieprem, *Zygmuntow* 1637 [MK], m. *Zygmuntow* 1661-2 [Sig5(25)]. Imię *Władysław* w toponimii traktuję jako wpływ polski, ponieważ imię było rozpowszechnione już w średniowiecznej Polsce, i wydaje się, że ta droga wpływu była najbardziej prawdopodobna.

Prawie wszystkie imiona notowane są w nazwach dzierżawczych z suf.: *-ov-*, *-ovka*, pojedyncze formy zapisano w nazwach patronimicznych i rodowych. Są wśród nich formy hipokorystyczne imion, np. puste w 1684 r. *Pawelki* [Arch6].

Czasami imiona mają podobną formę w obu językach, nie uwzględniłam ich przy podanej analizie, przykładem niech będzie imię *Roman/Poman* odzwierciedlone w toponimach: *Romanczycach* Loc. 1691 [Arch5], *Romanki* 1622, monast, 1641 [MK], m. *Romanow* 1616, sbcerk, *Romanow* alias *Romanowka* op. 1622, białozor, m. *Romanowka* 1661 [Sig5 (43)], 1624 [MK], *Романов Мост*, *Романовом Мосте* Loc. 1648 [DokU: 49], *Romanowo* 1616 [Arch6], per, *Romanowka* 1765 [Ldk], sroman, 1770 [Pert], [Arch6], *Romaszki* 1765 [Ldk]. Niekiedy warianty językowe imion różnią się tylko miękkością np. *Jan'* i *Jan*, co przy nieustabilizowanej ortografii w XVII w. utrudnia odczytanie wariantu językowego imienia. Czasami jednak dokładniejsza analiza pozwala określić, że jest to wpływ polski. Przykładem może być *Janownowy* 1774, *Nowojanow* 1765 [Ldk], sbcerk, *Nowy Janow* 1770 [Pert]; forma zrostu i przymiotnik *nowy* w postpozycji wskazują na wpływ polski.

Chciałabym na zakończenie swojej analizy przytoczyć jeszcze jedną nazwę miejscową pokazującą współistnienie obu kultur i języków: *Tomaszowka* z woj. kijowskiego zapisana jest też jako *Tomaszowa* seu *Winogrady*, która w tym samym źródle ma hiperpoprawną formę ukraińską formę imienia: *Tymoszewka* seu *Winograd* 1766 [ASK54].

Wielowariantowość nazw, różnorodne zapisy, polskie i ukraińskie dublety, wymieniane się w zależności od narodowości autora spisu, osobliwości systemu imienniczego każdego obszaru, odzwierciedlona w niezbyt szerokim zakresie, ale w licznych nazwach miejscowych terminologia chrześcijańska obu obrządków składają się na bogatą mozaikę toponimii badanego obszaru i okresu.

Spis skrótów

a) cytowanych źródeł¹⁴:

- [Ż20] i [Ż22] – *Źródła dziejowe*, t. XX–XXII, *Ziemie ruskie. Ukraina (Kijów – Braclaw)*, Warszawa 1894–1897 (cyfry stojące przed skrótem wskazują na rok przeprowadzonej lustracji czy rejestru podatkowego).
- 1648 [DokU: 39 i in.] – *Україна перед визвольною війною 1648-1654 рр.* Збірка документів (1639–1648 рр.). Видавництво АН УРСР, Київ 1946, nr dokumentu 39 i in.
- 1765 [Ldk] – Lustracja dóbr królewskich w różnych powiatach, np. w woj. i powiecie kijowskim leżących, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego dz. 46, mikrofilm 3, pow. owruckim – mikrofilm 2 i in.
- [Arch3], [Arch4], [Arch5], [Arch6] – *Архив Юго-западной России издаваемый Временную Коммиссиею для разбор древних актов*, ч. 1-8, Киев 1859–1935 (cyfry w nawiasie wskazują na nr tomu, przed nawiasem notowany jest rok, w którym forma została zapisana).
- [Sig] – Sigillata Metryki Koronnej – mikrofilmy, Archiwum Skarbu Koronnego, w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie.
- [TM] – *Список наявних у Малоросійській губернії селищ 1799–1801 років* [в кн.:], *Описи Лівобережної України кінця XVIII і початку XIX ст.*, Київ 1997 (po źródle skrót powiatu).
- 1770 [Pert] – mapa *Polonia 1770* K. de Perthéesa, Warszawa 1987.
- 1789 [Is] – Inwentarze starostw województwa kijowskiego, AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego dz. 46, mikrofilm 4.

b) jednostek administracyjnych:

- białozor – powiat białozorski
 blcerk – powiat białocerkiewski
 boh – powiat bohusławski
 Cz – województwo czernihowskie
 cz – powiat czernihowski
 czerk – powiat czerkaski
 Kij – województwo kijowskie
 kij – powiat kijowski
 kan – powiat kaniowski
 monast – powiat monasterski
 n-s – powiat nowogrodsko-siewierski
 niż – powiat niżyński
 owr – powiat owrucki
 per – powiat perejasławski
 prił – powiat pryłucki
 sbcerk – starostwo białocerkiewski

¹⁴ Kursywą zapisywane są tytuły źródeł publikowanych.

skors	–	starostwo korsuńskie
slub	–	starostwo luibeckie
skan	–	starostwo kaniowskie
sroman	–	starostwo romanowskie
sos	–	powiat sośnicki
st	–	powiat starodubski
zwinogr	–	powiat zwinogrodski
żyт	–	powiat żytomierski

c) innych:

cerk.	–	cerkiewny
G	–	Genetivus (dopełniacz)
Instr.	–	Instrumentalis (narzędnik)
m.	–	miasto

Резюме

Религиозная лексика в наименованиях населенных пунктов Киевского и Черниговского воеводств в XVII и XVIII веках

Проблема религиозной лексики представлена в статье на примере апеллятивов, названий церквей и наиболее частотных христианских имен. Анализу подвергаются и термины, связанные с православием, и с католичеством. Религиозные апеллятивы выступают редко в топонимии Киевщины и Черниговщины в XVII и XVIII веке: только *церковь*, *пон*, *манастырь*, *чернец* из православной лексики и *biskup*, *коњсiуi*, *chrzeњsцjanie* из католической употребляются чаще. От названий церкви возникли следующие топонимы: *Bohorodycka*, *Borysohlebowka*, *Спаськое* в Черниговском воеводстве и *Trojecki*, *Spaskie Pole*, *Woskresieczyna* в Киевском.

Сопоставление имен, запечатленных в топонимах, показало, что в Киевщине имена выступают в разных гипокористических формах. Наибольшее количество производных форм записано для имен: *Петро*, *Василь*, *Иван*, при чем для *Ивана* гипокористические формы образуются от полной формы имени. В топонимии Черниговщины меньше топонимных гнезд с одним именем, чем в Киевщине.

Польская именная система сохранилась в нейтральной форме. ср.: *Filip*, *Jakub*, *Klimas*, *Jukasz*, *Sebastian* в Черниговском и *Felicjan*, *Filip*, *Grzegorz*, *Leon*, *Marcin*, *Miklasz*, *Maciej*, *Marian*, *Szczęsny*, *Teodor* в Киевском воеводствах.

Summary

Religious lexicon in place names in Kievan and Chernihivian voivodeships in 18th and 19th century

The subject of religious toponymy of the investigated period was shown on the example of appellatives, Orthodox church names and most frequent Christian names. Terminology connected with Catholic Church and Orthodox Church has been analyzed to show Polish influence in the native lexicon.

Appellative religious lexicon in the toponymy of Kievian and Chernihivian regions is rarely used: Orthodox church (*cerkiew*), Orthodox priest (*pop*), Orthodox monastery (*monaster*) from the lexicon related to Orthodox church, bishop (*biskup*), church (*kościół*), the Christians (*chrześcijanie*) from Catholic terminology are the most frequent appellatives recorded in toponymy. The toponyms: *Bohodycka*, *Borysohlebowka*, *Spasskoe* come from the names of Orthodox church in Chernihivian voivodeship and in Kievian voivodeship: *Trojecki*, *Spaskie Pole*, *Woskresieńczyzna*.

The comparison of appellative systems has show that in Kievian voivodeship names are recorded in various hypocoristic, predominantly created from the so called national name versions. Most frequently, the following names occur (they have also the greatest amount of derivatives): *Petro*, *Wasył*, *Iwan*, but *Iwan* has word formation variants derived from the full name version. In Chernihivian toponymy there are fewer toponymic cores with given names.

The Polish name system has been preserved in toponyms in a neutral form, there are several of them in Chernihivian voivodeship: *Filip*, *Jakub*, *Klimas*, *Łukasz*, *Sebastian*; in Kievian voivodeship there is a broader range of names: *Felicjan*, *Filip*, *Grzegorz*, *Leon*, *Marcin*, *Mikłasz*, *Marian*, *Szczęsny*, *Teodor*.